

OB DESETLETNICI SMRTI LOUISA ADAMIČA

Vrnil se je v domovino po šestnajstih letih. Na beograjskem letališču ga je sprejel brat France, se posmejal in rekel, da doma vsi čakajo izgubljenega sina, vendar mu to pot ne bodo zaklali teleta.

»Kaj je s teletom?« se je obrnil k Francetu Boris Kidrič, ki je bil med drugimi tudi tam, da bi pozdravil Adamiča, s katerim se je bil seznanil že ob njegovem prvem obisku v Jugoslaviji. Povedali so mu, kakšno gostijo je takrat pripravila Adamiču njegova družina.

»Torej mu morate tudi to pot zaklati tele,« je rekel Kidrič.

»O, ne,« je rekel Adamič, ki si je bil za trenutek negotov, ali se Boris Kidrič šali ali ne. »Nimam več rad teletine.«

V Kidričevih očeh se je hudomušno zaiskrilo. »Če so mu v stari Jugoslaviji zaklali tele,« je dejal, ne meneč se za Adamičev ugovor, »v novi pa mu ga ne bodo, bo seveda o tem pisal. Nato bo imel Zahod še en dokaz več, da je socializem polomija in nesreča, kominform pa se bo polastil nove »dokumentacije«, da je Jugoslavija na robu propada, ker je stopila v imperialistično-kapitalistični tabor.«

»Nič ne skrbite,« je rekel Adamič, »to pot res ne nameravam pisati o Jugoslaviji.«

»To pot res ne namerava pisati o Jugoslaviji,« je rekel Boris Kidrič z resnobnim posmehom in se ozrl naokrog. »Toda bolje je, če se zavarujemo.« Obrnil se je k Francetu. »Če ima vaša družina tele, kaj mislite, ali bi vam občinski ljudski odbor izdal dovoljenje, da ga smete zaklati?«

(Iz knjige »Orel in korenine«, ki je izšla po Adamičevi smrti.)

To pot res ne nameravam pisati o Jugoslaviji...

Namenjen je bil v Sovjetsko zvezo.

Hotel je spoznati z lastnimi očmi državo, ki se mu je zdela poleg Amerike poglavitna postavka v računu, katerega končna vsota mora pripeljati do nove svetovne vojne ali do trajnega miru. Hotel je pisati o tem in seznaniti Američane z vsem, kar bi jim lahko prikazal v Sovjetski zvezi pozitivnega, podčrtati, kako potrebno je človeštvu stalno prijateljsko razumevanje med obema velikima deželama, o katerih je bil prepričan, da s svojimi velikanskimi viri naravnih bogastev in človeške energije potrebujeta in izpopolnjujeta druga drugo, storiti, kar bi bilo v njegovih močeh, da bi se končala hladna vojna.

Toda vizuma ni in ni mogel dobiti, tudi po dolgem pogovoru na sovjetskem veleposlaništvu v Washingtonu ne.

Morda bi jim bil moral lagati, izjaviti, da sem proti Titu, je pozneje napisal Adamič. Bilo je leta 1948, po kominformu.

Misleč, da bo sovjetski vizum prišel za njim, je poletel do Prage in od tam naprej z letalom v Jugoslavijo. Pisala mu je dvainsedemdesetletna mati, da ga želi videti še pred smrtjo. Toda doma ne bo preživel več kakor pet ali šest tednov. Nova Jugoslavija ga zelo zanima, vendar je mislil, da bo lahko še najbolj koristil tudi svoji stari domovini, če se mu bo po-

srečilo napisati knjigo, v kateri bi lahko razčistil odnose med obema največjima silama na svetu.

Sovjetskega vizuma ni nikoli dobil.

V Jugoslaviji je ostal skoraj pol leta.

Prepotoval je vso deželo in si v pogovorih z vodilnimi političnimi in kulturnimi osebnostmi pa s preprostimi ljudmi nabral obilo zanimivega gradiva za svojo novo knjigo o Jugoslaviji.

Knjigo, o kateri je ob svojem prihodu dejal, da je ne bo napisal, je sicer napisal, vendar ni dočakal njenega izida.

Pred desetimi leti je ameriško in našo javnost razburila novica, da so ga našli ustreljenega v njegovi hiši v Milfordu, v državi New Jersey. Našli so ga s puško na kolenih, baje je napravil samomor. Še prej je baje poskušal svojo hišo in garažo zažgati, toda gasilci iz Milforda so ogenj ob pravem času pogasili, tako da njegovo truplo ni zgorelo. Začeli so govoriti, da je bil neozdravljivo bolan, utrujen, živčno razrvan, na robu finančnega poloma. Toda kdor ga je osebno poznal, si je moral reči: ne. To ni bil človek, ki bi bil lahko kdaj tako do kraja obupal, preveč optimizma, žilavosti in življenjske sile je bilo v njem, preveč vere v njegovo poslanstvo (kot človek Novega in hkrati Starega sveta je bil prepričan o tem, da mora služiti zблиžanju obeh nasprotujočih si svetov — v tem zблиžanju je videl edino rešitev človeštva in Zemlje), da bi si bil mogel ali hotel sam vzeti življenje...

Pogovor z Adamičevim prijateljem, slovenskim pisateljem v Ameriki, Jankom Rogljem letos poleti v prostorih Društva slovenskih književnikov v Ljubljani. Nekdo ga vpraša, ali je Louis Adamič res napravil samomor?

Janko Rogelj se bridko nasmehne. »Samomor? Nekaj vam bom povedal — že več mesecev prej mi je rekel, da ne bo več dolgo živel. Spomladi tistega leta sta ga v San Franciscu ponoči v neki samotni ulici napadla dva moška in ga tako pretepla, da sta mu zdrobila čeljust. Ko je potem odšel na daljše potovanje po Združenih državah, sva bila zmenjena, da mi bo vsakikrat, ko bo prenočeval v drugem mestu, zjutraj iz hotela telefoniral in mi tako sporočil, da je še živ. Vedel je, da mu strežejo po življenju...«

V temačnem prostoru za veliko mizo, za katero nas je sedelo več, ki smo ga nekoč poznali, je zavladala tišina. Nismo si mogli predstavljati mrtvega človeka, ki nas je nekoč tako očaral s svojim smehom, živostjo, neuničljivim optimizmom.

»In ko sem prišel v Milford na pogreb,« nadaljuje Rogelj, »mi je lastnica pogrebnega zavoda vzdignila Adamičevo glavo, odgrnila zadaj njegove lase ter mi pokazala rano od udarca, ki ga je omamil, preden mu je strel končal življenje. Ni se sam tako udaril... Toda nekoč bo vsa resnica prišla na dan.«

»In Stella, njegova žena,« vpraša nekdo drug po pretresljivem molku.

»Umrla, ni še dolgo tega, stara enainpetdeset let.«

Tudi Stella mrtva. Ko je dobil Guggenheimovo nagrado, je Stello pripeljal domov v Blato. Kako ljubezniva so poglavja, v katerih opisuje, kako se je drobna, nežna in simpatična žena seznanjala z njegovim rodnim krajem, z domačimi! Njegova mati jo je klicala po dolenjsko »Stejla«, kar je bilo Adamiču neizmerno všeč.

Spomin na Stellino srečanje z njegovo družino in potem spomin na veselico pod cvetočimi jablanami v domači vasi, kjer sta Stella in on sedela

kot častna gosta, na slavje, na katero so prišli pisatelji in pesniki iz Ljubljane, gostijo »pitanega teleta, zaklanega v čast izgubljenemu sinu«.

»V odmoru med petjem je vstal pesnik (Oton Župančič) s kozarcem v roki in vse okrog njega je utihnilo. Nekaj časa je govoril o lepem popoldnevu, o vetriču s hribov, o cvetju jablan, o pitanem teletu, o vinu v svojem kozarcu, v katerega je bil priplaval list jabolčnega cveta, medtem ko je govoril. Hvalil je vas, njene ljudi, in zlasti mojo mater in očeta, omenjal polja in trate okrog vasi v besedah čiste poezije. Slednjič se je dotaknil 'izgubljenega sina' in spregovoril o njegovem odhodu v Ameriko in njegovi vrnitvi. Nemogoče mi je podati njegove besede. Drugega nisem mogel, kot da sem zadrževal solze...« (Louis Adamič: »Vrnitev v rodni kraj«).

Takrat so mu književniki, javni in politični delavci, s katerimi se je seznanil, natočili čistega vina o Jugoslaviji, da je, pretresen in prevzet od tistega, kar je slišal in videl, napisal svojo najboljšo knjigo. Tudi to pot, šestnajst let pozneje, je zbral nešteto podatkov, si zapisal zgodbe in nazore premnogih ljudi, ki jih je srečal, starih in novih znancev, z razumevanjem in s simpatijo do novega razvoja, ki ga je našel v stari domovini. Vrnil se je navdušen in pisatelj v njem se je spet razveselil nad kako zanimivo pripovedjo, pogovorom ali dogodkom, pisatelj v njem je spet in spet vzkliknil: »Kako nenavadna zgodba!«

Napisati mora knjigo, ki bo zanimiva predvsem za Ameriko, navsezadnje piše, kakor je dejal prijatelju Roglju, za Američane. Nenavadno zgodbo nenavadne jugoslovanske revolucije in osamosvojitve od Zahoda in Vzhoda, čeprav mogoče ne tako, da bi lahko v vsakem pogledu zadovoljila Jugoslovane, on popolnoma odobrava in podpira njihove cilje, govori pa z drugačnim jezikom. Tako je nastajala, tako je nastala njegova zadnja knjiga »Orel in korenine«, ki jo pokriva senca njegove smrti.

Da, kako nenavadna zgodba! V mislih imam zgodbo njegovega življenja.

Rodil se je leta 1899 v dolenjski vasi Blato kot sin trdne kmečke družine. Obljubljeno deželo so mu opevali »Amerikanci«, ki so se vračali domov. Na Kranjskem mu je postalo pretesno, tudi v Ljubljani, kamor je hodil v gimnazijo — vse v njem si je želelo večjih prigod, kot bi jih mogel doživeti tukaj. Ko je štirinajstletni Lojzek, eden izmed mnogih, plul na ladji za izseljence čez ocean, si verjetno ni mislil, da odhaja pravzaprav osvajat Ameriko.

V New Yorku si je našel službico pri slovenskem lističu in se vpisal v večerno šolo, da bi se naučil angleščine. Kmalu je lahko bral ameriške časnike, revije in knjige. Izmed pisateljev sta najbolj vplivala nanj John Reed in Upton Sinclair. Začel je kritično gledati, obsojati kapitalistični družbeni red.

Ko je listič prenehal izhajati, je skromno službo izgubil. Velikanska dežela je obljubljala neizmerne možnosti in vendar ni našel mladi priseljence sprva nič drugega kot delo najslabše vrste, prekopaval je cestni tlak, nakladal blago na tovarnjake, bil za pometaća v neki tovarni, živel prav na dnu, dokler se ni iz nekakšnega obupa vpisal v redno vojsko za tri leta. Tako je doživel konec prve svetovne vojne kot ameriški vojak na francosko nemški fronti, kamor so poslali njegov polk. Ko je slekel vojaško suknjo, je bil gmotno, telesno in duhovno bolje pripravljen za življenjski boj kakor prej. Denar mu je sicer kmalu skopnel, toda znal si je pomagati, danes tukaj,

jutri tam po velikanski celini, preživljajoč se s priložnostnim delom, ves ta čas pa je veliko bral in razmišljal o svoji novi domovini Ameriki.

Nazadnje je dobil službo tajnika pri pristaniškem pilotu, pri tem delu je lahko večji del dneva pisal in bral. Ko je leta 1928 izšla neka njegova povest v znani ameriški reviji, se mu je odprla pisateljska pot. Bilo mu je devetin-dvajset let, polovico svojega življenja je preživel v Ameriki. Takrat je napisal, da ni mogoče niti ljubiti niti sovražiti te dežele z njeno mrzlično dejavnostjo, napačnim pojmovanjem vrednot in nezadovoljstvom, ki sledi iz vsega tega — toda pravzaprav je bil zaljubljen vanjo, v njeno prostranost, bogastvo in nepregledne možnosti. Toda leta 1929 je zajela obljubljenno deželo gospodarska kriza in na milijone delavcev, zvečine priseljencev, kot je bil on, je pričelo toniti v »džungli«. Adamič je spet začel romati po deželi, to pot z namenom, da bi proučeval življenje teh priseljencev in pisal o njih. Njihova stvar je tudi njegova. S problemom priseljencev in z obupnimi razmerami množic med gospodarsko krizo se mu je povezal boj delavstva proti izkoriščanju. Tako je napisal svoje prvo večje delo »Dinamit«, knjigo o stoletnem razrednem nasilju v Ameriki, ki je izšla leta 1931. Tej je že naslednje leto sledil »Smeh v džungli«, avtobiografsko delo. Amerika je džungla in Adamič se ji smeje, da ga ne bi strlo »življenje v tej svobodni, demokratični, individualistični, kapitalistični, zamotani in fantastični državi, življenje, ki je slepo, nasilno in slučajnostno...«

Za ti dve knjigi je prejel Guggenheimovo literarno nagrado, ki je določala, da mora zaradi študija preživeti leto dni v Evropi. Torej se je leta 1932 z ženo Stello vkrcal na ladjo, ki je plula proti Staremu svetu. Tisto leto je hotel preživeti v Italiji, mimogrede pa za kratek čas obiskati staro domovino. Toda zmeraj je prišlo drugače, kakor je nameraval. V Jugoslaviji je ostal devet mesecev in nato napisal »Vrnitev v rodni kraj«, knjigo, ki mu je izmed vseh prinesla največ uspeha, saj so je že prvi mesec po izidu prodali nad 50.000 izvodov, tiste čase nezaslišano število. V nji je napovedal revolucijo v Jugoslaviji, »ker je kapitalizem v Jugoslaviji hujši od vsake revolucije«, in se s svojim svobodoljubnim, pogumnim delom postavil v prvo vrsto naprednih pisateljev.

Zdaj je bil že trdno usidran v ameriški književnosti in skoraj z vsakim letom je izšla nova njegova knjiga. »Vnuki«, »Zibelka življenja«, »Hiša v Antigui«, »Moja Amerika«, »Iz mnogih dežel«, »Moja rodna dežela«, »Kako vam je ime?«, »Pot tja in nazaj«, »Narod narodov«, »Večerja v beli hiši«...

Vse te knjige, razen »Moje rodne dežele«, ki jo je posvetil stari domovini, da bi jo med vojno podprl pri narodnoosvobodilnem boju, govorijo o Ameriki, o njegovem doživljanju Novega sveta, ki zanj ni anglosaksonska dežela, temveč dežela vseh tja priseljenih narodov. Prepričan je, da bodo na duhovno, kulturno, družbeno in politično prihodnost Amerike vplivali ravno priseljenci, njihovi otroci in vnuki z dediščino različnih tradicij, ki so jo prinesli iz starih domovin. Teh je že dve petini prebivalstva, vendar se čutijo manjvredne vpričo »pristnih« Američanov, tako da mnogi izmed njih niso kos ameriškemu načinu življenja in življenju nasploh; zato je med njimi tudi toliko osebnih tragedij, ki postajajo resen problem za vso državo. Poučiti jih je treba o njihovi svojstvenosti in pomenu za Ameriko, da jih ne bi neizprosno novo življenje potegnilo na dno ali da se ne bi njihov občutek manjvrednosti morda izrodil v šovinizem najhujše vrste. Njihov vzgojitelj in glasnik hoče postati, pomagati s svojimi knjigami tem tridesetim milijonom, zaradi katerih imajo Združene

države možnost, da ustvarijo civilizacijo in kulturo, edinstveno v zgodovini človeštva. Adamič hoče odvrniti nevarnost, da ne bi dežela, »ki sama sebe ne pozna«, zamudila velike priložnosti, ki se ji ponuja. Ob ljudeh, na konkretnih primerih, posebnostih, ob vrlinah in pomanjkljivostih vsakdanjega ameriškega življenja poskuša ne več Lojze Adamič, temveč Louis Adamic, ameriški pisatelj in rodoljub čisto posebne, nove vrste, pokazati novi domovini, kam naj bi jo vodila pot. »Želim si, da bi luči, ki gorijo ob tej poti, svetile še dalje in da bi jih videl zagoreti še več,« piše v knjigi »My America«.

Prav zaradi svojega vpliva pri množicah priseljencev (ne samo jugoslovanskih) je postal tudi važna kulturnopolitična osebnost, tako da ga je med drugo svetovno vojno, ko je bilo treba mobilizirati vse sile v državi in tudi misliti na to, s kakšnimi razmerami in nazori bo morala računati bodoča ameriška zasedbena vojska v Evropi, pritegnil predsednik Roosevelt kot svetovalca. Toda medtem ko je Adamič tako služil novi domovini, ni niti za trenutek pozabil stare. V času najhujših zunanjih in notranjih bojov, ki jih je tedaj preživljala Jugoslavija, je žrtvoval ogromno časa in tudi denarnih sredstev, zraven pa zastavil ves svoj vpliv, da je opravljal uspešno propagando za narodnoosvobodilno borbo ter pokazal svetu partizanstvo v pravi luči. Tako je bil zmeraj z razumom in s srcem privezan na stari in novi svet, zagovornik socializma v stari domovini in zagovornik sicer napredne, toda drugačne poti v novi, Američan in Evropejec hkrati, v tem je bila njegova veličina in nemara tudi tragedija...

Pred seboj imam pismo, ki mi ga je pisal pred izidom mojega članka o njem v »Novem svetu«. Značilno zanj: pisal je v angleščini, čeprav se je, ko je bil tukaj na obisku, pogovarjal z nami vsemi v tekoči, še vedno nekoliko dolensko pobarvani slovenščini. Nekoliko hud je bil name, zdelo se mu je, da preveč negativno obravnavam Ameriko.

»Ali bi lahko prišel v Slovenijo tujec,« mi je pisal, »in storil za slovensko kulturo toliko, kolikor sem storil jaz za ameriško?«

Bil je ponosen na svojo življenjsko pot v novi domovini, ponosen na njeno veličino, on sam jo je pač lahko pograjal (vse, kar sem navedla v svojem članku negativnega, sem vzela iz njegovih knjig, kakor sem mu pozneje tudi povedala), toda bog ne zadeni, da bi jo pograjal tujec! Pisal mi je: »Personally I think, Amerika iz *velika* (great) in more ways than one. Nobenega dvoma ne more biti o njeni fizični veličini, industrijski veličini in velikem znanstvenem napredku. Vi in večina drugih Evropejcev se ne zavedate, kakšno veliko politično in kulturno tradicijo ima Amerika, ne zavedate se velikega človeškega eksperimenta, ki traja sto štirideset let in še ni pri kraju, nosi pa v sebi velike obljube ne samo za Ameriko, temveč za ves ostali svet...«

Da, koliko je treba še povedati rojakom v stari domovini in še več morda ljudem v novem svetu, da bodo drug drugega razumeli — in to je edina pot, da bodo lahko živeli drug ob drugem, da bo človeštvo še obstalo... Bil je poln načrtov, spet ves prežet z zavestjo svojega poslanstva.

»Eden jim mora povedati!«

Imperativ, ki je kmalu potem terjal od njega življenje.

Mira Miheličeva